

TÜRKİYE TÜRKÇESİ ATASÖZLERİNDE SAYI EŞDİZİMLİLİĞİ

Hadra Kübra ERKINAY TAMTAMIŞ*

Öz

Sayılar ve atasözleri insanlık tarihi kadar eski iki kavramdır. Sayılar ve atasözleri gelişigüzel değil, belirli bir amaca, söyleme hizmet etmek için oluşturulmuştur. Atasözlerinde yer alan sayılar da tesadüfi olmayıp temelinde belirli bir amaç taşımaktadır. İki veya daha fazla sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşan eşdizimlilik kombinasyonu, ana dili konuşurları için kulağa doğru gelen ifadelerdir. Eşdizimlilikte kullanılan sözcükler, kalıplaşmış olarak yer alırlar. Eşdizimlilik, tüm dillerde var olmakta ve çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Eşdizimlilik örneklerini taşıyan kalıplaşmış ifadelerden biri de atasözleridir. Atasözleri –deyimler ve kalıp ifadeler gibi- halihazırda kalıplaşmış ifadeler oldukları için birçok eşdizimlilik örnekleri içermektedir. Atasözlerindeki eşdizimliliği oluşturan unsurlardan biri de sayılardır. Atasözlerindeki sayıların eşdizimliliği Türk kültürü ve inancıyla benzerlik gösteren sayılardan müteşekkildir. Türkiye Türkçesi atasözleri oluşturulurken hangi sayıların birlikteliğinden yararlandığı araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Araştırmada Türk dili, kültürü ve sosyal yaşamında önemli yer tutan atasözlerindeki sayıların eşdizimliliği incelenmiştir. Türk Dil Kurumu, Ömer Asım Aksoy ve İsmail Parlatur'ın Atasözleri ve Deyimler Sözlüklerinde içinde birden fazla sayı geçen atasözleri araştırmanın verisini oluşturmaktadır. Verilere göre atasözlerinde yer alan çok sayıda sayının (*bir, iki, üç, kırk, yetmiş, yüz, bin*) diğer sayılarla eşdizimlilik oluşturduğu görülmektedir. Türk kültüründe önem arz eden *bir, iki, yedi, kırk, bin* sayıları atasözlerinde sıkça kullanılmaktadır. Türk atasözlerinde bir sayısı bir, iki, üç, yedi, dokuz, on, kırk, yüz, bin sayılarıyla; iki sayısı bir, iki, üç, dört sayılarıyla; üç sayısı bir ve beş sayılarıyla; dört sayısı bir ve dört sayılarıyla; beş sayısı bir, beş, altı sayılarıyla; altı sayısı yedi ve kırk sayılarıyla; yedi sayısı bir ve yetmiş sayılarıyla; sekiz sayısı dokuzla; dokuz sayısı bir ve sekizle; on sayısı bir, iki, dokuz, on sayılarıyla; on beş sayısı on beş sayısıyla; otuz sayısı kırk sayısıyla; otuz iki sayısı otuz iki sayısıyla; kırk sayısı bir ve kırk sayılarıyla; yetmiş sayısı yetmiş sayısıyla; yüz sayısı bir, doksan dokuz, bin sayılarıyla; beş yüz sayısı bin sayısıyla; bin sayısı bir sayısıyla eşdizimlilik oluşturmuştur. Atasözlerindeki sayı eşdizimliliği; ahenk oluşturma, akılda kalıcılığı sağlama, ikileme oluşturma, etkili bir ifade oluşturma, edebî sanat yapma (benzetme, metafor, seci vb.), tekrar grubu oluşturma, sayıların ardışıklığını kullanma, kültürel kodlara gönderme yapma, abartma, azlık-çokluk belirtme, felsefi/tasavvufi amaçlara uyarılma gibi nedenlerle oluşturulmuştur. Türk kültür tarihinde sayıların gücü ve etkisi atasözlerinde de ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: sayılar, atasözleri, eşdizimlilik, Türkiye Türkçesi, atasözleri sözlükleri.

COLLOCATION OF NUMBERS IN TURKISH PROVERBS

Abstract

Numbers and proverbs are two concepts as old as human history. Numbers and proverbs are not created randomly, but to serve a specific purpose, discourse. The numbers in the proverbs are not accidental, but have a specific purpose. A collocation combination of two or more words is a phrase that sounds right to native speakers. Words used in collocations are phrases. Collocations exist in all languages and are used in various fields. One of them is proverbs. Proverbs have many collocations as they are already expressions. One of the elements that make up the collocation of proverbs is numbers. The collocation of the numbers in the proverbs consists of numbers that are similar to Turkish culture and belief. The subject of the research is which numbers are used together while creating Turkish proverbs. In the research, the collocations of the numbers in the proverbs that have an important place in the Turkish language, culture and social life were examined. The proverbs with more than one number in the Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hadraerkinay@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1469-0404.

dictionaries of the Türk Dil Kurumu, Ömer Asım Aksoy and İsmail Parlatır constitute the data of the research. According to the data, it is seen that many numbers (one, two, three, forty, seventy, one hundred, one thousand) in the proverbs form collocations with other numbers. The numbers one, two, seven, forty, and thousand, which are frequently used in Turkish culture, are frequently used in proverbs. In Turkish proverbs, the number one is one, two, three, seven, nine, ten, forty, hundred, thousand; the number two with the numbers one, two, three, four; the number three with the numbers one and five; the number four with the numbers one and four; the number five with the numbers one, five, six; the number six with the numbers seven and forty; the number seven with the numbers one and seventy; number eight with nine; the number nine with one and eight; the number ten with the numbers one, two, nine, ten; the number fifteen with the number fifteen; the number thirty with the number forty; the number thirty-two with the number thirty-two; forty with the numbers one and forty; the number seventy with the number seventy; with the numbers one hundred, ninety-nine, thousand; the number five hundred with the number one thousand; the number thousand formed a collocation with the number one. The number collocations in the proverbs have been created for reasons such as creating harmony, being memorable, being impressive, making literary art (metaphor, etc.), using the succession of numbers, referring to cultural codes, exaggeration, indicating few and many, and adapting to philosophical/mystical purposes. In the history of Turkish culture, the power and influence of numbers have also appeared in proverbs.

Keywords: numbers, proverbs, collocation, Turkish, dictionary of proverbs.

Giriş

Sayı, Türkçe Sözlük'te (Türkçe Sözlük, 2011: 2048) "1. Sayma, ölçme, tartma vb. işlerin sonunda bulunan birimlerin kaç olduğunu bildiren söz, adet. 2. Gazete, dergi vb. sürekli yayınların bir bütün oluşturan, değişik tarih, numara taşıyan baskılarından her biri, nüsha. 3. Bir spor karşılaşmasında taraflardan her birinin başarı derecesini gösteren nicelik, skor." biçiminde tanımlanmıştır.

Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü, Yumrukoyunu Terimleri Sözlüğü, Kılıçoyunu Terimleri Sözlüğü, Ayaktopu Terimleri Sözlüğü, Sepettopu Terimleri Sözlüğü, Yazın Terimleri Sözlüğü, Matematik Terimleri Sözlüğü, Mantık Terimleri Sözlüğü, Yöntembilim Terimleri Sözlüğü, Felsefe Terimleri Sözlüğü, Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu, Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Gramer Terimleri Sözlüğü, Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu, Bilgisayar Terimleri Karşılıklar Kılavuzu gibi eserlerde sayının çeşitli disiplinlerdeki anlamları verilmiştir (URL-1). Sayı kavramının özellikle sporun çeşitli dallarında terim anlamı kazandığı görülmektedir.

Dilbilim Terimleri Sözlüğünde sayı şu şekilde tanımlanmıştır: (URL-1), "Fransızca: *nombre* olan terim, *kelimelerin anlattıkları kavramın tek veya çok (bazı dillerde ikili, üçlü) olması temeline dayanılarak yapılan ayırma*. bk. Tekil, Çoğul, İkili, Üçlü." Gramer Terimleri Sözlüğündeki sayı tanımı şu şekildedir: (URL-1), "Türkçe: *kemmiyyet*, Fransızca: *nombre*; ing. *number*, Almanca: *Numerus* olan terim, bir sözcüğün karşıladığı kavramın teklik-çokluk yani sayı bakımından görünümünü yansıtan dil bilgisi kategorisidir." Bu kategorinin çeşitli dillerde teklik, ikilik ve çokluk olmak üzere üç türü vardır. İkili sayı özellikle Arapça için geçerlidir.

Sayılar, günlük hayatta sıklıkla kullanılan sözcükler olup aynı zamanda çeşitli disiplinlerin de çalışma alanıdır. Matematik, felsefe, halk bilimi, astronomi, dil bilimi gibi disiplinler uzun yıllardan beri sayılarla ilgili araştırmalar yapmıştır. Sayılar, insanların var oluşları kadar eskidir ve bu kadimliğin yanı sıra hayatın birçok alanına hitap ederek çok yönlülüğünü ispatlamış ve böylece popülerliğini korumuştur

Eşdizimlilik (*collocation*), *küme deyimleri* olarak bilinen ifadelerin bir alt sınıfıdır. İnsanlar sözcükler yerine ifadeler ve sözcük gruplarıyla konuşmayı yeğlerler, bu yüzden *kümeleşmiş ifadeler* oldukça önem taşımaktadır (Mel'çuk, 1998: 23). Eşdizimlilik iki leksik biriminden oluşmuş anlamlı sözcük öbekleridir (Mel'çuk, 1998: 29). İki veya daha fazla sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşan eşdizimlilik kombinasyonu, ana dili konuşurları için kulağa doğru gelen ifadelerdir. Eşdizimlilikte kullanılan sözcükler kalıplaşmış olarak yer alırlar. Örneğin; Türkçede *dikkat etmek* kullanılabilirken *dikkat yapmak* bu ifadenin yerine kullanılamaz. İngilizcede *yoğun yağış* ifadesi *heavy rain* ile karşılanır, *strong rain* kullanılması yanlış olur veya *hata yapmak to make a mistake* olarak kullanılmakta olup *do a mistake* ile karşılanmaz. *do* ve *make* aynı anlama gelseler bile eşdizimliliğe uygun olarak kullanılırlar, birbirlerinin yerine kullanılamazlar. Eşdizimlilik, yardımcı eylemlerle kurulan birleşik eylemlerde, atasözlerinde, deyimlerde, kalıp ifadelerde sıkça görülmektedir. Eşdizimlilik, dilin doğru bir yapıda kurulması ve kullanılması için oldukça önem taşımaktadır. Sayılarla kullanılan eşdizimlilikte de durum aynıdır. Örneğin; Türkçede *bir elin nesi var iki elin sesi var* atasözünde de kullanılan *bir* ve *iki* sayıları eşdizimlilik oluşturmuştur. İngilizcede bu atasözünü benzer olarak *iki baş bir taneden iyidir* anlamındaki *two heads are better than one* atasözünde *two* (*iki*) and *one* (*bir*) sayılarında da durum aynıdır. Bu atasözü kullanıldığında sayıların yerine başka sayı söylenmez ve sayıların yerleri değiştirilmez. Aslında atasözlerine yaşanmışlığı sağlayan, gerçeklik katan, durumun metaforlarla anlaşılmasını sağlayan sayıların kendisi ve eşdizimliliğidir. Herhangi bir sayı, atasözünde yer alan sayının verdiği aynı anlamı veremez. Sayılar değiştirildiğinde atasözleri gerçek dışı olur, halkın zihninde bir değer taşımaz, anlam ifade etmez. O halde sayılarla kurulan eşdizimli ifadeler değiştirilemez. Atasözleri ve deyimleri kalıplaşmış ifade hâline getiren eşdizimliliğin kendisidir.

Bu araştırmada Türkiye Türkçesinde yer alan atasözlerindeki sayıların eşdizimliliği incelenmiştir. Türklerin ve Türkçenin tarihini, kültürünü, sosyokültürel ve sosyoekonomik yapısını yansıtan atasözlerinde tercih edilen sayıların kullanımı önem taşımaktadır. Sayılara yüklenen anlamlar genellikle belirli nedenlere dayanmaktadır. Sayıların kalıplaşmış ifadeler olan atasözlerinde bir aradaki kullanımı bu çalışmada ortaya

konmuştur. Hangi sayının hangi sayıyla birlikte dizildiği Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü ile birlikte Ömer Asım Aksoy ve İsmail Parlatur'ın sözlüklerinden elde edilen verilere göre sınıflandırılmıştır.

Sayıların Ortaya Çıkışı

Sayıların ortaya çıkma nedenleri düzene duyulan ihtiyaç, aynı ve farklı türden nesnelerin varoluşu ve çoklukları sayma fikridir. Evrenin geçmiş ile gelecek arasındaki varoluş dilinin sayılar olduğu bir gerçektir. Eski medeniyetlerden günümüze yaşamın her alanında ölçme ve değerlendirmenin temel unsuru olarak kullanılmış, gelişme ve geliştirmenin temel aracı olmuştur. Bu durum, en basit teklik ve çokluk ifadelerinden en karmaşık problemlere dek her şeyin doğanın simgesel dili olan sayılarla ilgili olmasından kaynaklıdır (Babacan, 2018: 271).

Sayı, tarihin erken dönemlerinden beri yaratıcı ile âlem arasında bir ölçü unsuru olarak görülmüştür. Muhyiddin İbnü'l-Arabî sayının ilahi bir sır olduğunu ve bu sırrı edinmiş ve onunla amel edenlere sayının sırları, ruhlarının açılacağını bildirir. Sayının ilahi doğasına işaret eden mutasavvıf vahdet anlayışı doğrultusunda ve varlığın oluşumunun üçlü esasına göre *bir*, *iki* ve *üç* sayıları üzerinde durmakta ve bu sayıların varoluştaki ilahi arketipini açıklamaktadır. Böylece sayılarla varoluş arasında orijinal bağlantılar kurmaktadır (Küçük, 2009: 373).

Türkçenin Sayı Tarihçesi

Clauson Türk dillerinin sayı serileri ve sayı sistemlerinin başka hiçbir yerde bulunmayacak kadar eşsiz olduğunu belirtmiştir. Sayıların temel gerçeklerinin bilinmesine rağmen bazı ilginç noktaların henüz hiç tartışılmamış olduğunu üzülenek dile getirmiştir (1959: 19).

Sayılar tüm dillerde ilkel ve daha yeni olanlar olarak ikiye ayrılır: İlkel olanları bir, iki, üç, dört..., on, yüz, bin gibi sayılar oluştururken ilkel olanların çeşitli birleşmeleriyle ortaya daha yeni olanlar on dört, seksen, iki yüz gibi ara sayılar ortaya çıkar. Yeni olan ara sayıların kökeni şeffaflık ilkel olanların kökeni belirsizdir. Ara sayılar genellikle ilkel olan sayıların türetme paradigması kapsamında elde edilmişlerdir: seksen (<sekiz on), on dört gibi. Çeşitli nedenlerden ötürü ilkel sayıların niceliği değişkendir. Türkçenin ilkel sayılarının fazlalığı belli başlı diğer dillerle kıyaslandığında dikkat çekmektedir. Eski Türkçedeki tümen (on bin), Türkiye Türkçesinde yirmi, otuz, kırk, elli gibi sayılar da herhangi bir sayı türetme paradigması kapsamında elde edilmedikleri için ilkel sayı niteliğindedir (Bacanlı, 2012: 76).

Gabain, Eski Türkçede sayı ulamında asıl, sıra, üleştirme, ortaklık, katlama, belirsiz sayılar ve sayılardan türetilmiş sözcüklere yer vermiştir. Burada alışılmışın dışında olan kavram adları ortaklık ve katlama sayılarıdır. Söz konusu farklılık adlandırmadan kaynaklıdır, zira ortaklık sayıları biregü “her biri”, ikigü “her ikisi”, birgülük “bütün, hep” vb. katlama sayıları ise iki kat “iki kere”, üç kata “üç kere”, biş türlü “beş türlü”, altı yol “altı kere” olup bu öbekler günümüzde de kullanılmaktadır (2007: 74-76).

Köktürk ve Eski Uygur Türkçesi dönemlerinde sayı sistemlerinin işleyişi hemen hemen aynıdır. Bu üç döneme ait asıl sayıların kullanım şekli Türkiye Türkçesiyle birkaç ses değişikliği dışında neredeyse aynıdır (Atıcı, 2013: 40; Erenoğlu Ataizi, 2017: 865). Eski Türk sayı sistemi ondalıktır, ona dayalı periyodiklik vardır (Erdal, 2004: 220). Bacanlı “Geçmişten Günümüze Türkçenin Sayıları ve Sayı Sistemi” çalışmasında sayıların geçmişten günümüze geçirdiği evreleri şu şekilde açıklamıştır:

“Eski Türkçe döneminde iki sayı sistemi kullanılmıştır. Bunlardan ilki tek haneli rakamla başlar ve 10'un bir sonraki katıyla biter. Diğerindeyse 10'un katı olan büyük rakamdan sonra ‘artısı, fazlası’ anlamlarındaki artukı eklenerek tek haneli olan küçük sayı kullanılır. İlk Türkçe devrinde ileriye yönelen bir sözdizimi geçerlidir: eki yegirmi (> iki yirmi), “12”, üç yegirmi (> üç yirmi) “13”, bir otuz “21”, sekiz elig (> sekiz elli) “48”. Eski Türkçede 10-100 arası sayıların, az da olsa, diğer ifade biçimi 10'un katı olan bir rakamla başlayan artukı sözcüğüyle devam eden ve tek haneli rakamla biten sayı sistemidir. Köktürk metinlerinde ilk sisteme göre daha az görülen bu sistem, Uygur metinlerinde nadir görülmektedir. otuz artukı bir “31”, kırk artukı yiti “47” kullanımlarındaki artukı sözcüğünün düşürülmesiyle daha kısa ve kolay kullanımlı olan sistem yaygınlaşarak günümüze ulaşmıştır. Özellikle geç dönem Uygur metinlerinde bugünkü

dizilişte sayılar kullanılmaya başlanmıştır: on eki “12”, on biş “15”, yegirmi iki “22”, altı yüz eli iki “652”. Karahanlı döneminde ise kesin olarak günümüz Türk dillerinde görülen sayı sistemine geçiş yapılmıştır” (2012: 76-78).

Karahanlı Türkçesi gramerinde sayılar; sayı sıfatları, asıl sayı sıfatları (bir Tañrı, iki yüzlüg, üç adaklıg, dört hâcet, beş âyet, on kün, on ekki burûc, on dört âyât, otuz tün, kırk yaşlıg, yüz seksen bir âyet, miñ yıl, tümen miñ), üleştirme sayı sıfatları (bire, üçer), sıra sayı sıfatları (ikinç / ikinci, üçinç / üçünç, törtünç / törtünç, bişinç, onınç) biçiminde kategorize edilmiştir (Argunşah ve Sağol Yüksekaya, 2019: 69).

Harezmi Türkçesi gramerinde beş, beş yüz, beşde bir, beşinç, bir, birer, ékinç ~ ékkinç, ékinçi ~ ékkinçi, ékiz (oğlan), ékkişer, kırk, on, on üç, onda bir, onınç, otuz, toksan, toksınç, tört, törtde bir, törtör, törtinçi, üç, üç yüz, üçde bir, üçde iki, üçer, üçinç ~ üçünç, üçinçi ~ üçünçi gibi (Argunşah ve Sağol Yüksekaya, 2019: 194) sayıların asıl, üleştirme, sıra ve kesir sayılarının örnekleri görülmektedir.

Eckmann (2011: 121-122) Çağatay Türkçesi gramerinde sayılara aslı, sıra, üleştirme başlıklarının yanı sıra topluluk ve belgisiz sayılarını da eklemiştir. Asli sayılar 1-10: bir, iki / ikki, üç tört, biş, altı, yiti / yitti ~ yeti / yetti, sikiz / sikkiz ~ sekiz / sekkiz, toquz / toquuz, on; 20-100: yigirmi / yigirme, otuz / ottuz, qırq, ilig / illig, altmış / altımış, yitmiş / yitimiş ~ yetmiş, yetimiş, siksen, toqsan, yüz / (nadiren) üz; 300 üç yüz / üççüz, 1000 ming, hezâr (şiiirde), 10 000 on ming, 100 000 yüz ming, sad hezâr (şiiirde), 1 milyon yüz tümen, 1 milyar yüz ming tümen.

Sayılar ve ‘Değerleri’

Sayılar salt bir matematiksel değer olmayıp derin bir muhteva içermektedir. Çeşitli kültürlerde ve toplumlarda sayılar belirli anlamlar taşımaktadır. Sayılar, tarih boyunca zengin bir içeriği beraberinde taşımıştır. Çeşitli alanlarda faal bir biçimde kullanılan sayılar, doğanın vazgeçilmez bir parçasıdır.

Türk düşünce sisteminde sayılar sadece somut değil aynı zamanda soyut olarak da kültürel değer ve inanç izleri taşımaktadır (Hazar ve Şengönül, 2012: 141). Sayılara yüklenen mesajlar din, inanış, tasavvuf, halk bilimi, edebiyat ve daha birçok alanda kendini göstermiştir. Şairler, yazarlar, mutasavvıflar, ozanlar sayıları gelişigüzel değil belirli bir anlamı ifade etmek için kinaye veya telmih gibi edebî sanatlar çerçevesinde kullanmışlardır.

Sayılar; astrolog, filozof, mutasavvıfların yanı sıra meczupların da sayı simgeçiliğiyle kehanette bulunmak için başvurdukları bir kavram olmuştur. Osmanlı'nın son, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde yaşamış meczup Âşık Cemal, *Amasya Seyahatnamesi* eserinde beş sayısı ile ilgili birtakım olayların yaşandığını ve çıkarımlarının olduğunu belirtmiştir (Pehlivan, 2017: 26). Sayılar kehanet, büyü alanlarında önem arz etmektedir. Toplumlar tarih boyunca sayılar üzerinden çeşitli inanışlara yönelmişlerdir.

Sayılar, sayı sembolizmi, batıl inançlar, sayı oyunları, birden yirmiye kadar tüm sayılar, sayıların gizemiyle ilgili detaylı bilgiler veren A. Schimmel (1991) kırk, yetmiş gibi sayıların küçük sayılar sözlüğü bölümlerini yazmıştır. Her sayıyla ilgili detaylı veren Schimmel, sayılarla ilgili başvuru kaynağı durumundadır.

Toplumlar deneyim ve yaşamışlıklarına göre sayılara anlam ve kutsiyet atfetmişlerdir. Türk kültüründe üç, yedi, kırk, bin sayıları ortak motif olarak kullanılmaktadır. Bu ortak motifler Şamanizmden başlayarak İslamiyet öncesi ve İslami dönemlerde kültür ögesi olarak günümüze kadar gelmiştir (Schimmel, 1991: 270).

Şairler şiirlerinde sayılara çeşitli anlamlar yükleyerek sayıları kullanmışlardır. Örneğin; Yünus Emre, bir sayısını tek ve mutlak olanı ifade etmek, iki sayısını da bölünmenin ve ayrışmanın metaforu olarak şiirlerinde yansıtmıştır (Babacan, 2018: 274). Şairlerin yanı sıra halkın, ataların sözünde de sayılar rastgele değil, belirli bir amaca uygun olarak kullanılmıştır. Türkçenin söz varlığındaki atasözlerinin yanı sıra deyimlerde, kalıp ifadelerde de sayılara sıkça rastlanmaktadır. Halk, inanışlarında hâlihazırda anlam yüklü olan sayıları belirli bir amaçla bir araya getirerek atasözlerini oluşturmuştur.

Atasözlerinde Sayı

Atasözleri içerisinde yer alan sayı adları sıradan matematiksel ögeler olmayıp her bir sayının bir anlam alanı ve bu kültürü taşıyan kişilerin değerleri mevcuttur. Atasözlerinde yer alan sayı adlarındaki anlamlar yüzyılların birikimini ve duygu değerini göstermektedir (Hirik, 2017: 223).

Toplumların sayı meyli ve tercihleri sayı ile ilgili oluşturulan söz varlığında özellikle atasözü, deyim, kalıp ifadeler ve ikilemelerde belirginleşmektedir. Her toplum kendisi için önemli olan sayılara günlük hayatta sıkça yer verir. Sayıların kullanım sıklığı kültürlere göre farklılık gösterebilir. Zira sayılar, toplumlarda sadece matematikte kullanılmaz. Belli bir inanış ve kültürle harmanlanmış sayıların kullanım amaçları geniş bir yelpazeye sahiptir. Türkçede de çok sayıda atasözünde yer alan sayılar belirli bir amaçla bir araya getirilmiştir.

Atasözlerinde yer alan sayılarla ilgili alanyazındaki çalışmalardan biri, iki sayısını içeren atasözlerinin incelenmesi üzerinedir. Araştırmada Türkiye Türkçesindeki atasözlerinde diğer sayılara göre daha fazla kullanılan birin ardışı olan iki sayısının hangi sözcük türü olarak kullanıldığı ve hangi sözcüklerle ne şekilde kalıplaştığı ele alınmıştır. Çalışmada iki sayısının diğer sayılarla eşdizimliliği de elde edilen verilere göre sıralanmıştır (Sev, 2018: 92-102).

Atasözlerinde Sayı Eşdizimliliği

Bazı eşdizimliler atasözleri, deyimler veya özlü sözlerin bir parçasını veya tamamını oluşturmaktadır. Temel söz varlığı olan sayıların kurmuş olduğu eşdizimlilik atasözlerinde sıkça görülmektedir. Bu sayıların eşdizimliliği genellikle değişmemekle birlikte bazı atasözlerinde nadiren sayıların yerine bir başkasının kullanıldığı görülmüştür. Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, İsmail Parlatur ve Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nden elde edilen ve içinde eşdizimli sayı olan atasözleri araştırmanın bulgularını oluşturmuştur.

Bulgular sayıların bir arada bulunmasına göre tasnif edilmiştir. Örneğin; bir ve üç sayısının oluşturduğu eşdizimlilik *bir* sayısının alt başlığına yerleştirilmiştir. Üç ve bir sayısının oluşturduğu eşdizimlilik ise *üç* sayısının başlığının malzemesidir. Malzemelerin tasnifi sayıların atasözlerindeki sırası baz alınarak gerçekleştirilmiştir. Hangi sayının önce geldiği hangi sayının/sayıların bu sayıyı takip ettiği, atasözünün hangi sayıyla sonlandığı eşdizimliliğin konusudur. Bu nedenle bu çalışmada sayıların atasözlerindeki eşdizimliliği, konumlandırılışı dikkate alınmış olup sayıların insan hayatındaki önemine bir kez daha vurgu yapılmıştır.

1. Bir sayısı ve diğer sayılardan oluşmuş atasözleri

Bir; başlangıcın, varlığın tanımıdır. *Bir* atasözlerinde en çok kullanılan sayıdır. Diğer sayılarla en çok eşdizimliliği olan sayı da *birdir*. *Bir* teklifi ifade eder. Bir azlık mefhumunun temsilcisidir. Azlık-çokluk, tekil-çoğul kavramlarını karşılamak üzere hep *birle* başlanmıştır. Bu anlam alanını oluşturmak için *iki*, *yedi*, *dokuz*, *bin* sayılarıyla tamamlanan atasözleri hep *birle* başlamıştır.

1.1. Bir ve bir sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Amasya'nın bardağı biri olmasa biri daha (TDK¹) (URL-1).

Baba oğluna bir bağ bağışlamış; oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş (TDK)

Bir ağacın gölgesinde bir sürü yatar (Aksoy, 2019 191; Parlatur, 2010: 137).

Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz (TDK).

Bir avuç altının olacağına bir avuç toprağın olsun (TDK).

Bir baş soğan bir kazanı kokutur (TDK).

Bir başa bir göz yeter (TDK).

Bir ev (gemi) donanır, bir kız (çıplak) donanmaz (TDK).

Bir ev, bir dev (Aksoy, 2019: 195).

Bir gül için bir dikene katlanılır (Parlatır, 2010: 140).

Bir kararda bir Allah (TDK).

Bir karıyla bir koca, dırdır eder her gece (TDK).

Bir katar deveyi, bir eşek yeder (Aksoy, 2019: 197; Parlatır, 2010: 141).

Bir kılın bir örmeye faydası var (Aksoy, 2019: 197; Parlatır, 2010: 141).

Bir korkak bir orduyu bozar (TDK).

Bir mıh bir nal kurtarır, bir nal bir at kurtarır (TDK).

Bir pire için bir yorgan yakılmaz (Aksoy, 2019: 199; Parlatır, 2010: 143).

Bir selam bir hatır yapar (TDK).

Bir söz ara bozar, bir söz ara düzer (Aksoy, 2019: 199; Parlatır, 2010: 143).

Bir söz bir büyüye bedeldir (Aksoy, 2019: 199; Parlatır, 2010: 144).

Bir söz yola getirir, bir söz yoldan çıkarır (Aksoy, 2019: 200; Parlatır, 2010: 144).

Bir uyuz keçi bir sürüyü boklar (TDK).

Her başın bir derdi bir ağrısı vardır (Parlatır, 2010: 280).

Kul kullanan bir gözünü kör, bir kulağını sağır etmeli (Aksoy, 2019: 376; Parlatır, 2010: 410).

Vaktine göre bir sıçan deliği bir/bin altına olur (Parlatır, 2010: 532).

1.2. Bir ve iki sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Bak bana bir gözle, bakayım sana iki gözle (Aksoy, 2019: 177; Parlatır, 2010: 122).

Bir buldu iki ister, akça buldu çıkın ister (TDK).

Bir çöplükte iki horoz ötmez (TDK).

Bir el bir eli yıkar, iki el bir yüzü yıkar (TDK).

Bir elin nesi var, iki elin sesi var (TDK).

Bir evde iki kız, biri çuvaldız biri biz (TDK).

Bir kapıda iki dilenci olmaz (Parlatır, 2010: 141).

Bir koltuğa iki karpuz sığmaz (TDK).

Bir koyundan iki post çıkmaz (Parlatır, 2010: 142).

Bir mescitte iki mihrap olmaz (Parlatır, 2010: 142).

Bir ocakta iki kazan kaynamaz (Parlatır, 2010: 142).

Bir ok ile iki kuş vurulmaz (Parlatır, 2010: 143).

Bir sıçrarsın çekirge, iki sıçrarsın çekirge, sonunda yakalanırsın çekirge (üçüncüsünde avucuma düşersin çekirge) (TDK).

Bir söyle iki dinle (Aksoy, 2019: 199; Parlatır, 2010: 143).

İsteyenin bir yüzü, vermeyenin iki yüzü kara (TDK).

Körün istediği bir göz, Allah verdi iki göz (TDK).

Körün istediği bir göz, iki olursa ne söz (TDK).

1.2.1. Bir, iki ve üç sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Bir hatır, iki hatır, üçüncüde vur yatır (Aksoy, 2019: 196; Parlatır, 2010: 141).

Bir sıçrarsın çekirge, iki sıçrarsın çekirge, sonunda yakalanırsın çekirge (üçüncüsünde avucuma düşersin çekirge) (TDK).

Çekirge bir sıçrar, iki sıçrar, üçüncüde ele geçer/girer (Parlatır, 2010: 160).

1.3. Bir ve üç sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Bir günlük ölüye üç gün yiyecek gerek (Aksoy, 2019: 196; Parlatır, 2010: 141).

1.4. Bir ve yedi sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Bir kötünün yedi mahalleye zararı vardır (dokunur) (TDK).

Yumurtladığı bir yumurta, gürültüsü yedi mahalleyi tutar (Parlatır, 2010: 564).

1.5. Bir ve dokuz sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Bir baba dokuz evladı besler, dokuz evlat bir babayı beslemez (TDK).

1.6. Bir ve on sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Bir dönüm güzlük on dönüm yazlığa bedeldir (TDK).

Bir söyle on dinle (TDK).

1.7. Bir ve kırk sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Bir acı kahvenin kırk yıl hatırı vardır (TDK).

Bir adama kırk gün (deli dersin deli, akıllı dersin akıllı olur) ne dersin o olur (TDK).

Bir deli kuyuya bir taş atar, kırk akıllı çıkaramazmış (TDK).

Bir dost kırk yılda kazanılır (Aksoy, 2019: 185; Parlatır, 2010: 139).

Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı (hakkı) vardır (TDK).

Bir gırtlak kırk boğumdur (Aksoy: 2019: 190; Parlatır, 2010: 140).

Tabancanın dolusu bir kişiyi korkutur, boşu kırk kişiyi (Aksoy, 2019: 440; Parlatır, 2010: 503).

1.8. Bir ve yüz sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Kız çocuğu bir koz ağaca, yüz taş atarlar, bir taşa düşer (Parlatır, 2010: 392).

1.9. Bir ve bin sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Allah bir kapıyı kaparsa bin kapıyı açar (Parlatır, 2010: 86).

Bir ağızdan çıkıp (çıkan) bin dile (ağza) yayılır (TDK).

Bir dirhem et bin ayıp örter (TDK).

Bir dokun bin ah işit (dinle) (TDK).

Bir düşüşte bin kalles öğrenilir (Parlatır, 2010: 139).

Bir elma bin akçaya soy; bin armut bir akçaya soyma (Aksoy, 2019: 195; Parlatır, 2010: 139).

Bir felaket bin nasihatten yeğdir (TDK; Parlatır, 2010: 140).

Bir fit bin büyü yerini tutar (yerine geçer) (TDK).

Bir kızı bin kişi ister, bir kişi alır (TDK).

Bir selam bin hatır yapar (TDK).

Bir söz bin büyüye bedeldir (Aksoy, 2019: 199; Parlatır, 2010: 144).

Birden çıkan bine yayılır (Aksoy, 2019: 194; Parlatır, 2010: 138).

Biri bilmeyen bini hiç bilmez (TDK).

Deve bir akçeye, deve bin akçeye (TDK).

Dünya bir, işi bin (TDK).

Ev sahibinin bir evi, kiracının bin evi var (TDK).

Garibe bir selam, bin altın değer (TDK).

İnsanın soyu bir, huyu bindir (Parlatır, 2010: 323).

Vaktine göre bir sıçan deliği bir/bin altına olur (Parlatır, 2010: 532).

2. İki sayısı ve diğer sayılardan oluşmuş atasözleri

İki, *bir* sayısından sonra atasözlerinde en çok kullanılan sayıdır. *İki*, *birin* ardışıdır, *bir* ve *iki* sayıları birbirinin zıddıdır; bir arada bulunarak azlık-çokluk, tekil-çoğul kavramlarına işaret etmektedir. Bununla birlikte *iki* sayısının bir tekrar grubu oluşturarak pekiştirme ve uyum amaçlı *iki*yle eşdizimli olduğu atasözleri vardır. *İki* sayısının ardışı olan *üç* sayısı ile eşdizimliliğinin yanı sıra *bir* sayının kendisiyle çarpımındaki sembol değeri güçlülüğünden dolayı *ikinin* iki katı olan *dört* sayısı ile da eşdizimli olduğu atasözü bulunmaktadır.

2.1. İki ve bir sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Allah insana iki kulak bir ağız vermiş (Parlatır, 2010: 87; Aksoy, 2019: 139).

Dünya iki kapılı bir handır (Aksoy, 2019: 252; Parlatır, 2010: 197).

Dünyanın iki başı (ucu) bir araya gelmez (Aksoy, 2019: 252; Parlatır, 2010: 197)

El iki söylerse sen bir söyle (Parlatır, 2010: 211).

İhmalcinin iki yakası bir araya gelmez (Parlatır, 2010: 309).

İki aslan bir posta sığmaz (TDK).

İki at bir kazığa bağlanmaz (TDK).

İki ayak bir pabuca girmez (Parlatır, 2010: 310).

İki baş bir kazanda kaynamaz (TDK).

İki bülbül bir dala konmaz (Parlatır, 2010: 310).

İki cambaz bir iptе oynamaz (TDK).

İki çıplak bir hamama yakışır (TDK).

İki deliye bir akıllı / uslu gerek / lazımdır (Parlatır, 2010: 310).

İki deliye bir uslu koymuşlar (TDK).

İki dilenci bir kapıda yakışmaz (Parlatır, 2010: 311).

İki dinle bir söyle (TDK).

İki dirhem bir çekirdek (TDK).

İki eğriden bir doğru çıkmaz (Parlatır, 2010: 311).

İki el bir baş içindir (TDK).

İki elin sesi var, bir elin nesi (Parlatır, 2010: 311).

İki emini bir yemin aralar (TDK).

İki göç bir bozgun / yangın yerini tutar (Parlatır, 2010: 312).

- İki göz bir Pazar (TDK).
İki göz bir yüze bakar (Parlatır, 2010: 312).
İki hırtı bir pırtı (TDK).
İki horoz bir çöplükte eşinmez (Parlatır, 2010: 312).
İki kamçı / kanat bir kuyruk, herkes başına buyruk (Parlatır, 2010: 312).
İki kaptan bir gemiyi batırır (TDK).
İki karpuz bir el ile tutulmaz (Parlatır, 2010: 313).
İki karpuz bir koltuğa sığmaz (Aksoy, 2019: 322; Parlatır, 2010: 313).
İki kaynar bir çoşar, evlât / güzelin aşısı tez pişer (Parlatır, 2010: 313).
İki kılıç bir kına girmez /sığmaz (Parlatır, 2010: 313).
İki kişi dinden olursa bir kişi candan olur (TDK).
İki kişiye bir börek, sana ne gerek (Parlatır, 2010: 313).
İki koç bir ağılda olamaz (Parlatır, 2010: 313).
İki koç kafası bir kazanda kaynamaz (Aksoy, 2019: 323; Parlatır, 2010: 314).
İki köpek bir kemiğe düşerse, döğüş eksik olmaz (Parlatır, 2010: 314).
İki köpek bir kemiği paylaşamaz (Parlatır, 2010: 314).
İki kulak bir dil için (TDK; Parlatır, 2010: 314).
İki kuş bir yuvada barınamaz (Parlatır, 2010: 314).
İki ölç, bir biç (TDK).
İki su bir ekmek yerini tutar/ yerine geçer (Parlatır, 2010: 314).
İki şahin bir yerde yuva yapmaz (Parlatır, 2010: 314).
İki tabip bir hastayı candan eder (Parlatır, 2010: 314).
İki tapan / sürgü, bir saban yerine geçer (Parlatır, 2010: 315).
İki testi birbirine dokunsa biri kırılırsa diğeri zedelenir (Parlatır, 2010: 315).
İki testi çarpışınca biri kırılırsa biri çatlar (Aksoy, 2019: 323).
İki testi tokuşunca biri elbet kırılır (TDK; Aksoy, 2019: 323; Parlatır, 2010: 315).
İki testi tokuşunca biri kırılırsa, biri de yarılır (Parlatır, 2010: 315).
İki tımar bir yem yerine geçer (TDK; Aksoy, 2019: 323; Parlatır, 2010: 315).
İkimize bir börek senin neyine gerek (Parlatır, 2010: 315).
İkisini bir kazana koysalar kaynamazlar (TDK; Parlatır, 2010: 316).
Kâr, zarar, ikisi bir arada gezer (Parlatır, 2010: 370).
Kocanın kabı ikiyse birini kır (Aksoy, 2019: 366; Parlatır, 2010: 399).
Komşunu iki inekli iste ki kendin bir inekli olasın (TDK).
Körün istediği iki göz biri ela biri boz (TDK).
2.2. İki ve iki sayılarıyla oluşmuş atasözleri
Değirmen iki taştan, muhabbet iki baştan (Aksoy, 2019: 230; Parlatır, 2010: 176).

İki analı, süttten; iki karılı, bittten ölü (Parlatır, 2010: 310).

İki dudak arasından çıkan iki günde dünyaya yayılır (Parlatır, 2010: 310).

İki gözü iki çeşme (TDK).

İki kere iki dört eder (TDK).

İki kulak bir dil için, iki işit bir söyle (Parlatır, 2010: 314).

Mermer iki taştan, iyilik iki baştan (Aksoy, 2019: 389; Parlatır, 2010: 429).

2.3. İki ve üç sayılarıyla oluşmuş atasözleri

İkinin yanına varma, üçten geri kalma (Parlatır, 2010: 316).

2.4. İki ve dört sayılarıyla oluşmuş atasözleri

İki kere iki dört eder (TDK).

3. Üç sayısı ve diğer sayılardan oluşmuş atasözleri

Üç sayısı ikilik kavramından sonra gelen ilk asıl çokluktur. Zira bazı dillerin sayı sisteminde iki sayısı ikilik, üç ve üçten sonraki sayılar çokluk oluşturmaktadır. Azlık-çokluk kavramı oluşturmak için *üç* sayısı kullanılmakla birlikte *üç* sayısının Türk kültüründeki değeri de atasözlerine yansımış olup içinde *üç* sayısı taşıyan atasözleri sayısı fazladır. Üç sayısının eşdizimlisi ise sadece *bir* ve *beş* söz konusu olmuştur. Atasözleri dışında günlük hayatta da üç-beş eşdizimliliği kullanılmaktadır.

3.1. Üç ve bir sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Üç göç bir yangın yerini tutar (TDK).

(İş) üç nalla bir ata kaldı (TDK).

3.2. Üç ve beş sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Üç kuruşluk eşeğin beş paralık sıpası olur (Aksoy, 2019: 455; Parlatır, 2019: 529).

4. Dört sayısı ve diğer sayılardan oluşmuş atasözleri

Dört sayısı çift sayı oluşturması bakımından atasözlerinde yer edinmiştir. Bununla birlikte dört element, dört yön, dört halife, dört mezhep gibi meselelere telmih yapmasıyla atasözlerinde *dört*, *bir* ve *dört* sayılarıyla eşdizimlidir.

4.1. Dört ve bir sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Dört göz bir evlat için (TDK).

Dünya dört (kırk) kulplu bir kazan, bir kulpunda tut da kazan (Aksoy, 2019: 251; Parlatır, 2010: 197).

4.2. Dört ve dört sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Dört atanın dördü de hak (Aksoy, 2019: 249; Parlatır, 2010: 194).

5. Beş sayısı ve diğer sayılardan oluşmuş atasözleri

Bir elin beş parmaktan oluşması, beş duyu organı vb. etmenler atasözleri eşdizimliliğinde *beş* sayısının tercih edilmesine neden olmuştur. İslam'ın beş şartı olması da dinî bir neden olarak *beş*in ardışığı olan *altı* sayısıyla eşdizimli kullanılmasının nedenidir. *Beş*, tekrar grubu olarak *beş*le de eşdizimli kullanılmıştır.

5.1. Beş ve bir sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Beş parmak (parmağın) bir (biri) olmaz (TDK).

Beş tavuğa bir horoz yeter (TDK).

Deve büyüktür amma beşini bir eşek yeder (TDK).

5.2. Beş ve beş sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Beş kuruşun üzerinde oturmaya, beş batman göt gerek (Aksoy, 2019: 186; Parlatır, 20010: 132).

Beş kuruşun varsa beş yere düğümle (Aksoy, 2019: 186; Parlatır, 2010: 132).

5.3. Beş ve altı sayılarıyla oluşmuş atasözleri

İslâm'ın şartı beş altıncısı haddini bilmek (Parlatır, 2010: 329).

İslâm'ın şartı beş, altıncısı insaf demişler (Aksoy, 2019: 329; Parlatır, 2010: 329).

6. Altı sayısı ve diğer sayılardan oluşmuş atasözleri

Bir yılın yarısı olan *altı*, atasözlerinde zaman belirtmek üzere *kırkla* birlikte eşdizimlilik oluşturmuştur. Bununla birlikte ardışık olarak *altı* ve *yedi* birlikte kullanılmıştır.

6.1. Altı ve yedi sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Altı olur, yedi olur, hep Allah'ın dediği olur (TDK).

6.2. Altı ve kırk sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Altı aylık seyislikle kırk yıllık fıskı karıştırılmaz (TDK).

7. Yedi sayısı ve diğer sayılardan oluşmuş atasözleri

Yedi, Türk kültür ve inanisında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Atasözlerinde de bu zemini gözlemek mümkündür. Yedi Uyurlar, ölünün yedisinin çıkması, yedi mevlidi gibi dinî ve kültürel inanışlar söz konusu geri planı oluşturmaktadır. *Yedi* aynı zamanda bir haftanın gün sayısı olduğu için zaman kavramını belirtmek için sık sık kullanılmaktadır. *Yedi* sayısı kendi onluk sistemi olan yetmişle de matematiksel bir uyum ve devamlılığı sağlamak amacıyla eşdizimlilik oluşturmuştur.

7.1. Yedi ve bir sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Yedi adım yolun, bir yudum suyun hakkı vardır (TDK).

7.2. Yedi sayısı ve yetmiş sayılarıyla oluşmuş atasözleri

İnsan yedisinde ne ise yetmişinde de odur (TDK). / Yedisinde ne ise yetmişinde de odur (Parlatır, 2010: 551).

8. Sekiz sayısı ve diğer sayılardan oluşmuş atasözleri

Sekiz sayısı ardışığı *dokuzla* eşdizimlilik oluşturmuştur.

8.1. Sekiz ve bir sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Lâf dokuz boğum; sekizini yut birini söyle (Parlatır, 2010: 419).

8.2. Sekiz ve dokuz sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Sekiz günlük ömre dokuz günlük nafaka ister (Parlatır, 2010: 482).

Sekiz tarakta dokuz bez olmaz (Parlatır, 2010: 483).

9. Dokuz sayısı ve diğer sayılardan oluşmuş atasözleri

Dokuz rakamların ve birlik sayı sisteminin sonucusudur. Atasözlerinde sıkça tercih edilmiştir. Çokluk-azlık belirtmek üzere *bir* sayısıyla sıkça bir arada kullanılmıştır. Yine gerisindeki *sekiz* ile eşdizimlilik oluşturmuştur.

9.1. Dokuz ve bir sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Dokuz at bir kazığa bağlanmaz (TDK).

Dokuz keçe su geçe; bir deri, soğuk geri (Aksoy, 2019: 245; Parlatır, 2010: 191).

Dokuz kurda bir sopa / hurda (Parlatır, 2010: 191).

Dokuz ölç, bir biç (Aksoy, 2019: 246; Parlatır, 2010: 191).

Hilekâr dokuz ocak yıkmayınca, bir ocak yapamaz (Parlatır, 2010: 298).

9.2. Dokuz sayısı ve sekiz sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Allah dokuzda verdiğini sekizde almaz (TDK).

Lâf dokuz boğum; sekizini yut birini söyle (Parlatır, 2010: 419).

Mertlik dokuz ise sekizi kaçmaktır (Aksoy, 2019: 355)

10. On sayısı ve diğer sayılardan oluşmuş atasözleri

On, ikili sayı sisteminin ilk sayısıdır. *On* sayısı birden fazla sayıyla eşdizimli olarak kullanılmıştır.

10.1. On ve bir sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Güzlük mahsul eken her yıl onar, yazlık eken on yılda bir onar (Parlatır, 2010: 264).

10.1.1. On, bir ve dokuz sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Misafir on kısımetle gelir, birini yer dokuzunu bırakır (TDK).

Yiğitlerde yiğitlik ondur, biri zordur dokuzu firardır (Parlatır, 2010: 558).

10.2. On ve iki sayılarıyla oluşmuş atasözleri

On ceviz alsan ikisi çürük çıkar (Aksoy, 2019: 401; Parlatır, 2010: 447).

10.3. On ve dokuz sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Erkekliğin onda dokuzu kaçmaktır (TDK).

Güzellik ondur, dokuzu dondur (TDK).

10.4. On ve on sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Her zaman eşek ölmez, on köfte on paraya olmaz (TDK).

Kasımdan on gün evvel ek, on gün sonra ekme (TDK).

On para on aslanın ağzında (TDK).

11. On beş sayısı ve diğer sayılardan oluşmuş atasözleri

On beş sayısı bir ayın yarısı olması hasebiyle atasözlerinde eşdizimlilik oluşturmuştur.

11.1. On beş sayısı ve on beş sayılarıyla oluşmuş atasözleri

Ayın on beşi karanlık, on beşi aydınlıktır (Aksoy, 2019: 168; Parlatır, 2010: 116).

Martın on beşi yaz, on beşi kış (Parlatır, 2010: 427).

12. Otuz sayısı ve diğer sayılardan oluşmuş atasözleri

Bir ay *otuz* veya *otuz bir* gündür. *Otuz*, *kırk* ile birlikte eşdizimlilik oluşturmuştur.

12.1. Otuz ve kırk sayılarından oluşmuş atasözleri

Dervişlik olaydı taç ile hırka, bende alırdım otuza kırka (TDK; Parlatır, 2010: 183).

13. Otuz iki ve diğer sayılardan oluşmuş atasözleri

Sağlıklı bir ağızda olması gereken diş sayısı bütünlüğü ile uyum sağlamak amacıyla kullanılmıştır.

13.1. Otuz iki ve otuz iki sayılarından oluşmuş atasözleri

Otuz iki dişten çıkan, otuz iki mahalleye yayılır (TDK).

14. Kırk ve diğer sayılardan oluşmuş atasözleri

Şamanizm ve İslam dininde oldukça önemli bir yer tutan *kırk* sayısı Türk kültüründe de önem arz etmiştir. Günlük hayatta çeşitli alanlarda kullanılan *kırk* sayısı atasözlerinde de birçok sayıyla eşdizimlilik oluşturmuştur. Hemen hemen tüm peygamber kıssalarında kırkuncu gün çok önemli bir hadise gerçekleşmektedir. Ölünün kırkının çıkması, kırk mevlidi, tasavvufta kırk günlük süre vd. *kırk* sayısının kullanımının Türk kültüründe ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir.

14.1. Kırk ve bir sayılarından oluşmuş atasözleri

Baba kırk oğul beslemiş, kırk oğul bir babayı beslememiş (TDK).

Dünya dört (kırk) kulplu bir kazan, bir kulpunda tut da kazan (Aksoy, 2019: 251; Parlatır, 2010: 197).

Kırk derviş bir sofrada yemek yer (Parlatır, 2010: 388).

Kırk deveye bir eşek (Parlatır, 2010: 388).

Kırk dinle / düşün, bir söyle (Parlatır, 2010: 389).

Kırk gün / yıl tavuk olmaksana, bir gün horoz olmak yeğdir (Parlatır, 2010: 389).

Kırk gün / yıl günahkâr, bir gün tövbekâr (Parlatır, 2010: 389).

Kırk gün taban eti, bir gün av eti (TDK).

Kırk hırsız bir çıplağı soyamamış (TDK).

Kırk serçeden bir kaz iyi (Aksoy, 2019: 360; Parlatır, 2010: 390).

Kırk yılda bir çıracı oldu, ay akşam doğdu (Parlatır, 2010: 390).

Kırk yılda bir hırsızlığa çıktı, ay akşamdan doğdu (Parlatır, 2010: 390).

Kırk yılda bir ölet olur, eceli gelen ölür (kırk yıl kıran olmuş, eceli gelen ölmüş), (Aksoy, 2019: 360; Parlatır, 2010: 390).

Soğuk; “kırk kat keçe, ben ondan geçe; bir kat deri, ben ondan geri” demiş (Aksoy, 2019: 429; Parlatır, 2010: 490).

14.2. Kırk ve kırk sayılarından oluşmuş atasözleri

Ayının kırk türküsü var kırkı da ahlat üstüne (TDK).

Güzele kırk günde doyulur, iyi huyluya kırk yılda doyulmaz (TDK; Parlatır, 2010: 262). / Güzel yüzden kırk günde usanılır, güzel huydan kırk yılda usanılmaz (Parlatır, 2010: 263). / Yüzü güzele kırk günde doyulur; huyu güzele kırk yılda doyulmaz (Aksoy, 2019: 481/ Parlatır, 2010: 567).

Rençber kırk yılda, tüccar kırk günde (TDK; Aksoy, 2019: 416; Parlatır, 2010: 470). / İşçi kırk yılda, tüccar kırk günde (Aksoy, 2019: 330; Parlatır, 2010: 332).

Ekincinin karnını yarmışlar; kırk “bu yılcık” kırk “bıldırcık” çıkmış (Aksoy, 2019: 258; Parlatır, 2010: 204).

15. Yetmiş ve diğer sayılardan oluşmuş atasözleri

Yetmiş sayısı insan ömrünün sonunu belirtmesi açısından eşdizimlilik oluşturmuştur.

15.1. Yetmiş ve yetmiş sayılarından oluşmuş atasözleri

Yetmişinde ne ise yetmişinde odur (Parlatır, 2010: 551).

16. Yüz ve diğer sayılardan oluşmuş atasözleri

Yüz, yüzlük sayı sisteminin ilk sayısıdır. Kendinden bir eksik *doksan dokuz* ve binlik sayı sisteminin ilk sayısı *bin* ile eşdizimliliği vardır.

16.1. Yüz ve bir sayılarından oluşmuş atasözleri

Kız çocuğu bir koz ağacı, yüz taş atarlar, bir taşa düşer (Parlatır, 2010: 392).

16.2. Yüz ve doksan dokuz sayılarından oluşmuş atasözleri

Tilkinin yüz masalı varmış, doksan dokuzu tavuk üstüne (Parlatır, 2010: 518).

16.3. Yüz ve bin sayılarından oluşmuş atasözleri

Koyunu yüze yetir el onu bine yetirir (Aksoy, 2019: 370; Parlatır, 2010: 403).

17. Beş yüz ve diğer sayılardan oluşmuş atasözleri

17.1. Beş yüz ve bin sayılarından oluşmuş atasözleri

Kanının diyeti beş yüz namusunki bin kese (Parlatır, 2010: 360).

18. Bin ve diğer sayılardan oluşmuş atasözleri

Bin özellikle *bir* sayısı ile ahenginden dolayı sıkça eşdizimli olarak kullanılmıştır. Bu armoni hem fonetik hem de zıtlıktan dolayı semantiktir. *Bir* ne kadar azsa *bin* o kadar çoktur ve bu tezatlığa anlambilimsel olarak sıkça başvurulmaktadır.

18.1. Bin ve bir sayılarından oluşmuş atasözleri

Alma alı, satma kır, ille doru, ille doru; yağızın da binde biri (Aksoy, 2019: 141).

Bin bilsen de bir bilene danış (TDK)

Bin dost az, bir düşman çok (TDK).

Bin işçi, bir başçı (TDK).

Bin kişi değmez bir kişi, bir kişi değer bin kişi (Aksoy, 2019: 190; Parlatır, 2010: 136).

Bin merak, bir borç ödemez (Aksoy, 2019: 190; Parlatır, 2010: 136).

Bin nasihatten bir musibet yeğdir (TDK).

Bin ölçüp bir biçmeli (TDK).

Bin tasa bir borç ödemez (TDK).

Dağdaki kekliğin bini bir paraya (Aksoy, 2019: 227; Parlatır, 2010: 173).

Dar yere bin dost sığar, bir düşman sığmaz (Parlatır, 2010: 174).

Denizdeki balığın bini bir paraya (TDK).

Dost bin ise azdır, düşman bir ise çoktur (TDK).

Evlâdın varsa bin derdin var, evlâdın yoksa bir derdin var (Parlatır, 2010: 231).

Yiğit bin yaşar, fırsat bir düşer (TDK).

Sonuç

Araştırmada Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü ile birlikte Ömer Asım Aksoy ve İsmail Parlatır'ın yayımladığı sözlüklerde yer alan atasözlerinde sayıların eşdizimliliği incelenmiştir. İçinde birden fazla sayı geçen atasözleri araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.

Türk atasözlerinde bir sayısı bir, iki, üç, yedi, dokuz, on, kırk, yüz, bin sayılarıyla; iki sayısı bir, iki, üç, dört sayılarıyla; üç sayısı bir ve beş sayılarıyla; dört sayısı bir ve dört sayılarıyla; beş sayısı bir, beş, altı sayılarıyla; altı sayısı yedi ve kırk sayılarıyla; yedi sayısı bir ve yetmiş sayılarıyla; sekiz sayısı dokuzla; dokuz sayısı bir ve sekizle; on sayısı bir, iki, dokuz, on sayılarıyla; on beş sayısı on beş sayısıyla; otuz sayısı kırk sayısıyla; otuz iki sayısı otuz iki sayısıyla; kırk sayısı bir ve kırk sayılarıyla; yetmiş sayısı yetmiş sayısıyla; yüz sayısı bir, doksan dokuz, bin sayılarıyla; beş yüz sayısı bin sayısıyla; bin sayısı bir sayısıyla eşdizimlilik oluşturmuştur. Bir sayısı atasözlerinde hem en çok kullanılan hem de en fazla eşdizimlilik oluşturan sayıdır. Bir sayısını iki, beş, on, yüz sayıları takip etmektedir. Bu sayılar birden fazla sayıyla eşdizimlilik oluşturmaktadır.

Araştırmadan elde edilen verilere göre atasözlerinin taşıdığı kültürel kodların sayılar tarafından da taşındığı görülmektedir. Türk kültürü ve inanışında önem arz eden bir, iki, üç, yedi, kırk, bin sayılarından atasözlerinde sıkça yararlanılmıştır. Bununla birlikte sayıların matematiksel değerleri de göz önünde bulundurularak atasözlerinde sayıların eşdizimliliği söz konusu olmuştur. Azlık-çokluk, zıtlık, ardışıklık belirtmek için sayıların birlikteliğinden yararlanılmıştır. Sayıların içerdiği felsefi değerlerle birlikte tasavvufi anlayış da atasözlerindeki sayı eşdizimliliğine hâkim olmuştur. Folklorik, matematiksel, felsefi, kültürel arka planın yanı sıra atasözlerindeki sayı eşdizimliliğinde kimi zaman iç uyak, abartı, metafor gibi edebî sanatların

ön plânda olduğu görülmektedir. Özlü sözlerde sanatlı söyleyişler, estetik kaygısı söz konusu olduğu için atasözlerinde sıkça başvurulan söz varlığı olan sayılarda da bu amacın sonuçlarının görülmesi mümkündür. Atasözlerinde yaşanan durumu bir cümleyle anlatma amacı olduğu için sözün akılda kalıcılığını sağlamak gerekmektedir. Atasözlerinin akılda kalmasını sağlamak amacıyla temel söz varlığında yer alan ve herkesin günlük yaşamda sıkça kullandığı sayıların eşdizimliliğinden istifade edilmiştir.

Günlük dilde sıkça kullanılan sayılar ve atasözlerinin birlikte kullanımlarıyla söz varlığında geniş çaplı bir veri oluşmuştur. Sayıların eşdizimliliği kültürel kodlar, çeşitli disiplinler ve edebî sanatların öncülüğünde kurulmuştur. Sayıların bir arada bulunması kimi zaman birden fazla alana gönderme yapmaktadır. Bu yönüyle atasözlerin yaratıcılıkları bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Atasözlerinde kullanılan sayıların gelişigüzel olmayıp belirli amaçlarla bir araya getirilmesi dilin işlekliliğine, dil kullanıcılarının zekâsına, kültürel mirasın zenginliğine işaret etmektedir.

Buna ek olarak Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünde yer almayı Aksoy ve Parlatur'un yayımladığı sözlüklerde yer alan atasözleri ayrıca belirtilmiştir. Buna göre TDK'de yer almayan atasözlerinin de sözlüğe kaydedilmesi araştırmanın beklenen sonuçlarındandır.

Sonnotlar

¹ Araştırmada Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, TDK olarak kısaltılmıştır.

Kaynaklar

- AKSOY, Ö. A. (2019). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- ARGUNŞAH M. ve SAĞOL YÜKSEKKAYA G., (2019). *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ATICI, A. (2013). "Sungur Türkçesinin Sayı Sistemi Üzerine". *Türkbilig*, 2013/25, 39-54.
- BABACAN, V. (2018). "Yûnus Emre Metinlerinde Sayılar". *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 6, S. 15, 270-304.
- BACANLI, E. (2012). "Geçmişten Günümüze Türkçenin Sayıları ve Sayı Sistemi". *Bilim ve Teknik*, Kasım 2012, 76-78.
- CLAUSON, G. (1959). "The Turkish Numerals". *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 1/2 (Apr., 1959), Cambridge University Press, 19-31.
- ECKMANN, J. (2011). *Harezme, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. (Haz.: Osman Fikri Sertkaya), 3. bsk., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERDAL, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- ERENOĞLU ATAİZİ, D. (2017). "Kaşkay Türkçesinde Sayı Sözcükleri: Şiraz ve Çevresinden Örnekler". *Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 6/2, 865-877.
- GABAIN, A. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev.: Prof. Dr. Mehmet Akalın), 5. bsk., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HAZAR M. ve ŞENGÖNÜL M. (2012). "Türk Kültüründe Sıfırdan Dokuza Kadar Sayı Adları ve Matematik Değerleri". *BAL-TAM Türklük Bilgisi*, 17, Eylül 2012, Prizen, 141-158.
- HİRİK, E. (2017). "Türk Dünyası Atasözlerinde Sayılar ve Anlam Alanları". *IJLET International Journal of Languages' Education and Teaching*, C. 5, S. 1, 223-241.

- KÜÇÜK, O. N. (2009). “İbnü’l Arabî Düşüncesinde Varlığın Tasavvufî Yorumunun Sayı Metafiziğine Uzanan Yansımaları”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü’l-Arabî Özel Sayısı-2), S. 23, 373-411.
- MEL’ÇUK, I. A. (1998). “Collocations and Lexical Functions”. A.P. Cowie (ed.), *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*, Oxford: Clarendon Press, 23-53.
- PARLATIR, İ. (2010). *Atasözleri ve Deyimler 1*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- PEHLİVAN, G. (2017). “Sayı Simgeçiliğinden Kehânete Bir Mezczup ve Eseri Âşık Cemâl ve Amasya Seyahatnâmesi”. *Millî Folklor*, Yıl 29, S.115, 19-39.
- SCHIMMEL, A. (1991). *Sayıların Gizemi*. (Çev.: Mustafa Küpüşoğlu), İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- SEV, Gülsel (2018). “Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Sayılar: “İki” Örneği”. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 14, 88-104.
- Türkçe Sözlük* (2011). Haz.: Şükrü Halûk Akalın vd. (11. Bsk.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İnternet Kaynakları

- URL-1: “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”. <https://sozluk.gov.tr/>. (Erişim: 12.09.2022).